

мистецтв (для кожного з яких актуальною й незамінною залишається категорія жанру), для антропології, соціолінгвістики та теорії комунікації, а також накреслюють подальші шляхи розвитку сучасної гуманітаристики в цілому й літературознавства зокрема є поза сумнівом.

Орися ГАЧКО

«ФІЛОСОФИ В ОБІЙМАХ БУРІ»

[Рудинеско Е. *Філософи в обіймах бурі* / Пер. з фр. О.А.Юдіна. – К.: Ніка-Центр, 2007. – 208 с. – ISBN 978-966-521-456-4]

На українському ринку книгодрукування не так уже й часто з'являються свіжі західноєвропейські публікації. Частіше вітчизняному читачеві пропонують відомі репринти, які гарантуватимуть власну самоокупність. У цьому сенсі книга французької інтелектуалки Елізабет Рудинеско «Філософи в обіймах бурі» – радше приємний виняток. Опублікована у Франції в 2005 році, вже через два роки ця праця була перекладена українською мовою.

Інтелектуальна біографія одного покоління французьких філософів – так коротко можна охарактеризувати доробок Е.Рудинеско. Близька подруга Ж.Дерріди, учениця Ж.Лакана, Елізабет Рудинеско тонко відчула стремління паризьких філософів до проблематизації природи суб'єкта та намагання розкрити те, що ховається під цим поняттям. Усі шестеро, про яких ідеться в її книзі, – Жорж Кангієм, Жан-Поль Сартр, Мішель Фуко, Луї Альтюссер, Жіль Дельоз та Жак Дерріда – були свідками чи спадкоємцями великих катастроф, що їх зазнала Європа у ХХ ст.: II Світової війни, падіння колоніальних імперій, бунту студентської молоді та краху комунізму. І хоч, здавалося б, важко встановити єдину логічну лінію між цими видатними особистостями, яка об'єднала б їх за поглядами або вченням, авторка поєднує їх навколо трьох питань: 1) проблеми суб'єкта; 2) питання політичної заангажованості філософії; та 3) впливу фройдівської концепції позасвідомого на формування їхніх філософських поглядів.

На думку Е.Рудинеско, два видатні філософи початку ХХ ст. справили найбільший вплив на французьку філософську думку: Едмунд Гуссерль та Зігмунд Фрейд. В лютому 1929 р. Е.Гуссерль виголосив у Французькому філософському товаристві свої відомі «Картезіанські роздуми», в яких він стверджував, що ніяке пізнання не може бути достовірним окрім *мого* існування як мислячої особи. Поняття феноменологічної редукції, запроваджене німецьким філософом, означало проголошення примату *его* та мислення і виходу за межі «натурального» досвіду з метою досягнення рівня свідомості світу. *Я* стає трансцендентальним, а свідомість інтенціональною, оскільки вона «має» певний предмет. Через низку переживань *его* конституює сенс іншого. Трансцендентальна феноменологія Е.Гуссерля намагалася вберегти *его* від наукового формалізму й у такий спосіб урятувати єдину можливу науку про людину, в якій *его* могло бути осмислене як прояв життя чи як саме життя. Таким чином, Е.Гуссерль закликав Європу, що стояла перед лицем нової війни, до формування нової людської свідомості. У трактуванні французьких інтелектуалів його філософія розвинулася у дві доволі різні течії. Прихильники Ф.Ніцше та Г.Гайдеггера розглядали її як заклик до критики ідеалу прогресу та суб'єкта, відірваного від буття (Ж.-П.Сартр, М.Мерло-Понті), інші вважали, що вона відкриває шлях до можливої філософії пізнання, з якої були видалені всі форми онтологічного та психологічного суб'єкта (А.Койре, Ж.Кангієм). «Ця діалектика, – пише Е.Рудинеско, – наявна в формулюванні засадничого співвідношення між філософією свободи й суб'єкта, з одного боку, та філософією поняття й структури, з другого, імовірно, означає, що одна й друга утворюють дві великі парадигми, за якими стоять принципові відносини між політикою та філософією» (с.21). Лише поява фройдівської концепції підсвідомого, що не піддається редукції до будь-якої персоналістської психології, вважає авторка, дозволяла розв'язати конфлікт, що виник між ними.

Жорж Кангієм обрав шлях до філософії через медицину, яка надавала їй нової форми раціональності. Його дослідження зосередились навколо природи нормальності. Намагаючись відірватися від психології, яка, на думку вченого, розвинулася в школу упокорення і ліквідації особистої свободи, Ж.Кангієм розглядає норму й патологію в нерозривній цілісності, в якій примат належить суб'єктивності, тобто екзистенції, що реагує на навколишнє середовище. Наука про патологію для Ж.Кангієма можлива лише тому, що саме життя вводить у свідомість людини категорії життя та здоров'я. Норма, коментує Е.Рудинеско творчість вченого, не є зовнішньою стосовно людини й виробляється самим процесом життя. Немає «біологічної науки про нормальне. Існує наука ситуацій і умов, які

називаються нормальними. Цією наукою є фізіологія» (с. 40).

Дисертація Ж. Кангіема мала визначальний вплив на покоління філософів 1960-х років – Л.Альтюссера, М.Фуко та учнів Ж.Лакана. Завдяки його дослідженням М.Фуко здійснив радикальну ревізію психіатричного способу розуміння божевілля і запропонував новий спосіб визначення норми як історичної конструкції, пов'язаної з соціальними нормами. З іншого боку, зауважує авторка, лише завдяки З.Фройдю М.Фуко усвідомив, коли і як психіатрія перестала бути філантропією та перетворилася на поліцейський нагляд за божевільними. М.Фуко «завдячує Фройдю не своєю концепцією норми, а новим поглядом на структуру притулку» (с. 44).

Значну частину свого дослідження Е.Рудинеско приділяє питанню участі філософів у політичному житті. Парадокс, на який вказує авторка, полягає в тому, що філософи-екзистенціалісти та персоналісти, які позиціонували себе як політично свідомі (наприклад, Ж.-П.Сартр, С.де Бовуар, М.Мерло-Понті), віддали перевагу теоретичній боротьбі, в той час, як для історика математики Ж.Кавас та теоретика медицини Ж. Кангіема боротьба з німецьким фашизмом означала активну особисту участь в русі Опору. «Акт опору, який є сутністю героїзму, підсумовує авторка, – ґрунтується зовсім на інших речах, аніж пов'язаність із землею, її традиціями, її гастрономічними смаками чи красою пейзажів. (...) Дія ґрунтується на справжній ідентичності людини (людської істоти взагалі) та її здатності в цю мить злитися з дією як такою. (...) Єдине, що має значення в героїзмі, – вибір долі (долі Ахілла), який визначає миттєву суворість дії та її внутрішню напругу. Тоді дія стає твором. Духовна боротьба, як зазначав Рембо, така ж жорстока, як і битва між людьми» (с. 35).

З теорією суб'єкта тісно пов'язане питання свободи, яке стало центральним для філософії Ж.-П.Сартра. Е. Рудинеско розкриває філософські погляди Ж.-П.Сартра не через його всесвітньовідомі твори, а через біографію З.Фрейда, яку вчений написав на замовлення режисера Г'юстона. Як теоретик психоаналізу, авторка припускає, що в образі З.Фрейда Ж.-П.Сартр дав оцінку не стільки видатному психоаналітику, скільки власним духовним пошукам. Його З.Фройд виявився більш «фройдівським», ніж оригінал (с. 77). Як Ж.-П. Сартр, так і Ж.Лакан, наставник та учитель Е. Рудинеско, сформовані, на думку авторки, двома видатними подіями ХХ ст. – фройдівською та марксистською революціями. Проте «Сартр не був більшою мірою комуністом чи ортодоксальним марксистом, аніж Лакан – легітимним фрейдистом. І саме ця провокативність їхніх позицій зробила їх для покоління, що брало участь у травневих подіях 1968 року, метрами, здатними подолати обмеження власного вчення» (с. 92).

Е. Рудинеско палко захищає Ж.-П. Сартра, М. Фуко, Л. Альтюссера від «нових філософів» кін.1970-поч.1980-х років, які піддали сумніву працю і приватне життя цієї славної генерації французьких мислителів. Антигуманізм та недемократичність, в яких їх часто звинувачують наступники, є – на думку авторки, – лише спробою застерегти від того гуманістичного дискурсу, який містив у собі зародки руйнації – власних цінностей. Е.Рудинеско ілюструє свою позицію словами К.Леві-Стросса: «Виокремивши людину з решти творіння і поставивши її в іншу перспективу, західний гуманізм позбавив її захисного шару. Від того моменту, коли людина втратила відчуття меж своєї сили, вона стає на шлях саморуйнації. Варто лише пригадати концтабори або – і цього разу трагічні наслідки загрожують усьому людству – забруднення довкілля» (Didier Eribon, *De près ou de loin. Entretiens avec Claude Levi-Strauss*, Paris, Odile Jacob, 1998, p.225-226, С. 130). Для М.Фуко, як і для Ж.Дерріди та Ж.Дельоза, «очевидна потреба поставити під сумнів ідеї прав людини, гуманізму та демократії, або виявити, зсередини того, що вважається самою суттю західної культури, сліди певної темної сили – а подекуди того маленького звичайного фашизму в масці» (с. 130). Зокрема М. Фуко застерігав гуманітаріїв від перетворення людини на об'єкт та від її руйнування. Лише психоаналіз, лінгвістика та етнологія, на думку філософа, здатні розчинити поняття людини, не претендуючи на те, що реконститууювати її як певну позитивність, що цілковито піддається спостереженню. Пристрасть до понять, притаманна М. Фуко, пише Е. Рудинеско, була способом прищепити поколінню інтелектуалів 1960-х років смак до героїзму думки (с. 132).

Французький комуніст Луї Альтюссер, якому присвячено в книзі окремий розділ, сьогодні не часто з'являється в лекціях з історії філософії. Талановитий вчений, автор праць «За Маркса» та «Читати "Капітал"», який намагався за допомогою свого суворого та спрямованого до суспільства вчення розбудити душу світу, втілив у своїй долі трагізм комуністичної утопії та історії божевілля. Його пам'ятають, як божевільного філософа, який вбив власну дружину і був виправданий завдяки зв'язкам з впливовими французькими комуністами. Е.Рудинеско натомість намагається представити образ Л.Альтюссера з перспективи власного психоаналітичного досвіду. Так само, як для М.Фуко історія, для Л.Альтюссера суб'єкт є завжди децентрованим (зрештою, філософ, здається опирається на власний досвід життя), оскільки детермінуюча його структура – це казуальність, що є відсутністю. Авторка майстерно вплітає епізоди особистого життя Л.Альтюссера в контекст історії тогочасної Франції.

Безславний кінець філософа комуніста, як і самої комуністичної ідеології та багатьох інших великих емансипаторських дискурсів, здається, свідчив на користь ліберальної демократії. Проте ані Жіль Дельоз, ні Жак Дерріда, розповіддю про працю і життя яких закінчує свою працю Е.Рудинеско, не були його прихильниками. Одним із найкращих творів Д.Дерріди, за словами авторки, є монографія

«Привиди Маркса», в якій він критикує ліберальну демократію за те, що святкуючи «кінець ідеологій», вона закриває очі на поневолення, голод і смерть, які продовжуються у пост-комуністичному, пост-фашистському світі (с. 174). Попри належність до структуралістського, постструктуралістського, антиструктуралістського спрямувань, усіх авторів, спільним витоком яких була феноменологія, об'єднує проблема людини. Замість того, щоб обирати між двома протилежними тезами, зазначає Е.Рудинеско, згідно з якими суб'єкт або цілковито вільний, або повністю зумовлений соціальними чи мовними структурами, ці філософи поставили під сумнів сам принцип альтернативи: «Вони прагнули, з одного боку, з'ясувати межі та контури філософського дискурсу в світлі Маркса, Фрейда, Ніцше або Гайдеггера, ризикуючи навіть витиснути філософію, а з другого – перемістити у вивченні літератури інтерес на літературність як таку та умови її появи, ризикуючи позбавити літературу будь-якого романтичного змісту» (с. 193). Усі вони відмовилися ціною проходження «крізь бурі» стати прислужниками у справі нормалізації людини, яка для них означала ідеологію підкорення на службі варварства.

Монографія Е. Рудинеско – це не хвалебна пісня чи ностальгічне перечитування праць шести видатних філософів ХХ ст. Критичне сприйняття спадщини та осмислення широкого спектру умов, які вплинули на формування ідей Ж. Кангієма, Ж.-П.Сартра, М. Фуко, Л. Альтюссера, Ж.Дельоза та Ж.Дерріди, – ось такою постає перед нами книга французької дослідниці.